

POZİTİVİST TARİH YAZIMININ KRİZİ VE TARİHYAZIMINDA YENİ YAKLAŞIMLAR

Ertan Eğribel • Ufuk Özcan

Günümüzde eleştirilen ve kriz içinde olan modern/pozitivist tarihyazımının kendisi bir krizin ürünüdür; yeni burjuva dünya düzeni önerisi ve uygulamaları içinde geleneksel tarihyazıcılığına yöneltilen eleştiriler sayesinde gelişmesini ve üstünlüğünü tamamlamıştır. Bugün modern tarihyazıcılığın krizinden ve yeni tarihyazımından söz edilmesine karşın verili düzen içinde bir kaygı, bir sıçrama ve kriz yoktur. O zaman sözü edilen modern tarihyazımı krizi ve yeni yaklaşımlar niçin ve nereden kaynaklanmaktadır? Konuyu bu çerçeve içinde tartışmakta yarar vardır. Önce geçmişte yüceltilen modern/pozitivist tarihyazımının belli özelliklerinden söz edeceğiz. XIX. ve XX. yüzyıllarda Batı’da geleneksel düzeni ve dünya görüşüne karşı gelişen ve geçerlilik kazanan tarih paradigması, tarihin “nesnellik”, “kesinlik” ve “yasa” çerçevesinde algılanmasını/eğ alınmasını içeriyordu. Tarihin, geçmiş hakkındaki nesnel gerçeği aramak olduğu yolunda kesin bir inanç sergilenmekteydi. “Tarihle hesaplaşmak” yanında “tarih hesap soracak” deyimi ve tehdidi de bu yasalara, nesnellik ve gerçekliğe uymamak olarak tarihi bozanlara veya aykırı yola başvuranlara karşı dillendiriliyordu. Modern tarihçiliğe ait bütün araştırma ve yazım teknikleri (arşiv, veri toplama, belgeleme) tarihçiyi bir “nesnel doğrulama” anlayışına yöneltiyordu/yaklaşıtıyordu. Tarihin olan, biteni kaydetmesi gerçekte gelecekte başka türlü değerlendirmelere de malzeme biriktirmek içindir. Böylece tarihinin “nesne”si karşısında mesafeli bir duruşunun mümkün olduğu düşünülüyordu. Geçmişin bilgisinin günün çıkarlarından bağımsız olduğu yolunda güçlü bir inanç hüküm sürüyordu. Böylesi bir tarih anlayışı kuşkusuz XIX. yüzyıl doğa bilimleri yöntemi-

minden derin biçimde etkilenmişti. Sadece modern tarih bilimi değil, bütün sosyal bilimler, doğa bilimlerine özgü nomolojik (yasa-koyucu) ve nedensel açıklamaya dayalı yöntemle bağlıydı. Sosyal bilimciler bu ortaklık kurulduğu ölçüde genelde sosyal bilimlerin, özelde ise kendi mensup oldukları bilim dallarının meşru, geçerli bir dayanak bulacakları inancındaydılar. Tarihe pozitivist, yasa-koyucu ve nedenselci yaklaşım bizzat tarihçiler tarafından, özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinde gittikçe daha kabul edilebilir bir ölçüde sorgulanmaya başlandı. Tarih metodolojisinde bu son derece önemli dönüşüm nasıl gerçekleşti? Bu dönüşümü yönlendiren saikler nelerdi? Bu sorular ekseninde pozitivist tarihçiliğin ve tarih metodolojisinin dönüşümü çerçevesinde ortaya konulan belli başlı eleştiri ve itirazları değerlendirmekle işe başlamak doğru olacaktır.

Modern tarihçiliğin bilimsellik ve nesnellik anlayışına ilişkin en anlamlı eleştiriler İngiliz tarihçi E.H. Carr’dan gelmiştir. Carr, tarihin bir nesnel algılama sorunu olduğu düşüncesine karşı çıkarak bu anlayışı yanıltmaya çalışmıştır.¹ Tarihsel olay ve olguların gerçekliğine ilişkin kanıtların onların öz niteliklerinden çıkmadığını, bizzat tarihçinin apriori seçim ve tercihlerine bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu sav, ister istemez, tarihçinin zorunlu olarak seçmeci olduğunu; seçilenlerin tarihi olguları oluşturduğunu, tarihçinin yorumundan bağımsız ve nesnel bir tarihsel hakikat olamayacağını gösterir.² Carr’ın sorguladığı şey, pozitivist tarih anlayışının, tarihin, tarihçinin güncel ve öznel tercihlerinden, kendi pratik ve zihinsel tecrübelerinden tamamen bağımsız bir temele dayandığı varsayımıydı. Benzer bir şekilde Carr, pozitivist tarihçiliğin, geçmişin “bugün algısı”ndan bağımsız olarak ele alınabileceği varsayımına da aykırı düşecek argümanlar geliştirmiştir. *Tarih Nedir?* adlı kitabında tarih kitaplarının, onları yazan insanlar gibi kendi zamanlarının ürünü olduğu ve bunların yazarlarının da çeşitli dünya görüşlerini, düşünceleri ve ideolojileri geçmişe taşıdıklarını ifade etmektedir. Başka bir deyişle “tarih bugün içindir”. Kuşkusuz bu yaklaşım tarihe ve tarihçiliğe bakışı köklü bir biçimde değiştirmiştir. Bu gelişmede sosyal bilimler alanında yeni yöntem arayışlarının da önemli bir rolü vardır. Özellikle yorumsamacı yöntem (hermeneutik) sosyal bilimlerde doğa bilimlerinden farklı bir yöntem arayışını ifade etmektedir. Yorumsamacı yaklaşım sosyal bilimleri doğa bilimlerinin yöntem anlayışının hükmünden koparma yolunda ciddi bir girişimdir. XX. yüzyılın ikinci yarısını dolduran bu girişimler sosyal bilimlerin kendi göbek bağınu doğa bilimlerinden koparması yönünde ana bir eğilimi ifade etmekte-

¹ E.H. Carr, *Tarih Nedir*, İletişim Yay., İstanbul, 1987, s. 14-23.

² Carr, a.g.e., s. 17.

dir. Sonuçta, doğa bilimlerine özgü olduğu düşünülen nomolojik (yasa koyucu) ve nedensel açıklamanın yerini, anlamaya (verstehen) dayalı yorumsal bir açıklama biçimi geçmeye başlamıştır. Günümüz tarihçiliğinde giderek daha çok varlığını gösteren bir yaklaşımdır bu. Ancak modern/determinist tarih-yazıcılığı da büsbütün ortadan kalkmış değildir. Burada sözü edilen ağırlık ve önemini kaybetmiştir. Tarihyazımına yeni yaklaşımlar yanında, onunla çok da itişmeden yan yana durmaktadır. Determinist tarihyazıcılığının “tarihe karışması” veya daha ağırı “tarihin çöp tenekesine” atılması gerçekte mutlak bir terketmeyi veya yokoluşu değil, kendi gibi farklı tarihyazımları ve yaklaşımlarının oluşturduğu yığın içinde kaybolması veya değersizleşmesi anlamındadır. Geleneksel, modern ve postmodern tarihyazımları ve bunların içinde çeşitli yaklaşımlar aynı zamanda tarihi oluşturan ilişkilerin çeşitliliği, farklılaşması ve sürekliliğinin bir ifadesidir. Bir şeyi unutmamak gerekir; Batı’da geleneksel, modern ve postmodern tarihyazımları arasındaki ilişki birbirlerine karşıtlık içerse bile Batı kimliğinin ve düşüncesinin bir parçasını ve sürekliliğini oluşturlar.

Geçmişten bugüne tarihçilerin çalışmalarında, kendi çağlarının siyasi, etik anlayışlarının, çelişki ve çatışmalarının etkisi altında olmaları kaçınılmazdır. Ancak bu noktada önemli olan, günümüze ve geçmişe dair yorumda bulunan tarihçinin öne sürdüğü görüşleri kanıtlamakta, metodolojik kurallara ve dayandığı olgulara ne ölçüde uyduğudur. Başka deyişle tarihçinin kendi çağının insanı olduğu gerçeği, yaptığı tarihyazımında nedensellikten ve genel bir açıklama çabasından uzaklaşmasını gerektirmez. Tarih biliminin “yasa” fikrinden uzaklaşmasının getirdiği sorunlar ayrıca değerlendirilmeyi hak eden bir önemdedir. Doğa bilimlerinden kopuş adına tarihçilik geçmişin nedensel açıklamasından kopmuş/uzaklaşmıştır. Bunun sonucunda günümüz tarihçiliğinde varlığını belirgin bir biçimde gösteren betimleme/tasvir eğilimi karşımıza çıkmaktadır. Burada sormamız gereken başlıca soru, tarihçinin, doğa bilimlerinin yönteminden kopmak ve kendine özgü bir yöntem geliştirmek adına tarihteki olguların açıklanmasından vazgeçmesinin tarihi bir bilim olma özelliğinden nasıl uzaklaştırdığıdır. Gerçekten de günümüzde tarih giderek açıklayıcı bir bilim olma özelliğinden sıyrılarak bir “anlatı”ya, dramatik sahne kurgusuna veya melodrama dönüşmüştür. Yasalar ve nedensellikten kurtulmanın rahatlığıyla tarihi olayları birbiri içine geçirme, karıştırma ve yığınsallaştırma, eğip-bükme sorun edilmemektedir. Zannımızca, bu çerçevede romanla buluşması ve popüler ilginin odağı haline gelmesi de anlaşılabilir bir durumdur. Tarih artık hikâyeye (story) dönüşmüştür. Günümüzde klasik anlamda geçmişe yönelik bütünlüklü açıklama çabalarının “olgulardan arındırılmış”, düşsel tarihsel anlatıların saygınlığıyla yarışama-

yacağı bir gerçektir. Zaten bu nedenle klasik bir tarih metni bir romandan daha büyük bir ilgi çekmemektedir. Türkiye’de yenileşme çabaları yanında, (geleneksel tarihyazıcılığının bütün gücüne karşılık) Batı tarihyazıcılığının ve yaklaşım biçimlerinin aktarıcısı durumunda olduğu için Türkiye’de de bu yönde bir eğilim vardır. Bugün Türkiye’de İhsan Oktay Anar’ın veya Reha Çamuroğlu’nun kitapları Osmanlı tarihine merak duyan bir okurun merak duygularını daha fazla tatmin etmektedir. Tarihle roman üzerinden kurulan bu ilişkinin saikleri mutlaka sorgulanmalıdır. Türk okuru mevcut bilgi birikimiyle, okuduğu bu eserleri kişisel olarak nasıl algılamaktadır? Ve bu geçmiş algısı, olgulara dayalı, bütünlüklü bir tarihsel açıklamaya göre nasıl tercih edilebilir? Tarihın romanla iç içe geçmesi tarihin bilim olarak gözden düşmesine nasıl yol açmaktadır? Bütün bu sorular yanıt beklemektedir.

Son dönemde tarihyazımındaki büyük değişimin sebeplerini hangi somut gelişmelerde arayabiliriz? XX. yüzyılın sonlarında, özellikle 1990’ların başlarında Varşova Paktı’nın dağılması ve Sovyetler Birliği’nin çöküşü dünya üzerinde büyük bir siyasi dengesizliğe yol açmıştır. Yeni dönem, kapitalizmin fiili zaferi koşullarında ve küresel sistem arayışlarıyla biçimlenmektedir. Bu süreç, tarih bilimi de dahil olmak üzere sosyal bilimlerde klasik paradigmaların sorgulanarak yeniden gözden geçirilmesini, yeni gelişmeler karşısında devletlerin, toplumların ve bireylerin kendilerini yeniden konumlandırıp anlamlandırılması gereğini de birlikte getirmiştir. Küreselleşme dönemini geçmiş dönemlerden ayıran birçok niteliği bulunmaktadır. Bu sürecin en önemli tarafı, daha başından sorgulanabilmesi olmuştur. Geçmişteki bireyler kendilerini varolan/konumlanmış bir mecrada bulurken, birey özgürlüklerinin en yoğun biçimde ön plana çıktığı günümüzde, her birey bu dönemi daha baştan analiz etmek, korku veya umutlarını dile getirmek fırsatını bulmuştur. Küreselleşme karşıtlığı bu anlamda önemlidir. Ancak kaçınılmazlığa karşı oluşan biçim ve üslubu henüz sağlıklı kavrayışlar içinde yapılamamakta, hala endüstri toplumuna özgü kavrayışlarla seslendirmektedir. Küreselleşme, yakın geçmişe değin popüler olan pek çok şeyi işlevsel olmaktan çıkarmıştır. En başta ulus, sınıf, devlet, cemaat, meclis, parti vb. kavramlar klasik değerlerinden soyundurulmuştur. Dünya yeniden biçimlenmektedir ve buna bağlı olarak geçmiş algısı da ister istemez değişecektir. Ancak bütün bu değişimlere karşın Batı’nın Doğu ile ilişkilerinde Batı lehine denge değişmemiştir. Tam tersine Batı dünya egemenlik düzeni ABD eksenli bir biçimde bütün dünyada yaygınlık ve etkinlik kazanmıştır. ABD öncülüğündeki Batı’nın Doğu karşısında “tarih yasalarına” veya en basiti hukuk ve ahlak yasalarına göre hareket etmesine bile gerek kalmamıştır. Bu nedenle tarih yasaları, nedensellik, çeşitli olayları kapsama ve sınıflandırma çabası

hor görülecektir. ABD artık ne tarihe, ne de kimseye hesap verme zorunluluğunda da hissetmiyor kendini. Gerçek er-geç ortaya çıksa bile Batı için kıymeti yoktur. Geçmişin yıkımları gibi bugünün Balkanlardan Kafkasya'ya, Ortadoğu'dan Afrika'ya kadar olan kıyımlar, geçmişte Afrika'dan kopararak getirilen milyonlarca köle gibi sayı olarak bile çok anlam ifade etmiyor. Determinist tarih yazımının başedemediği tarihyazıcılığında ortaya çıkan yeni yaklaşımlar bu yönde bir karartma, yığınsallaştırma, umutsuzluk ve umursamazlığın ürünüdür..

Tarih bilimi üzerinde çok daha etkili polemik ve saldırılar 1980'lerden sonraki postmodernist dalgayla gelmiştir. Postmodernistlere göre tarih, pek çok söylemden yalnızca biridir. "Tarih nedir?"den çok "tarih yapmak mümkün müdür?" şeklinde bir soru ortaya konmaktadır. Postmodernistler evrensel ve ulusal (modern) tarih anlayışlarına yönelik ciddi bir kuşku ortamını beslemektedirler. Öznesi modern toplumlar ve sınıflar olan evrenselci Batı tarihyazımına bu tepkinin kaynağında modern dünya tasarımlarına ve bütünselliğe, Batı-merkezli bile olsa evrenselliğe karşı beslenen inançsızlık yatmaktadır. Bu durum tarihe bakışta ciddi bir karışıklığa da yol açmıştır. Daha da ileri gidecek olursak, günümüzde tarihin algılanması konusunda yaygın bir epistemolojik krizden söz edebiliriz. Postmodernistlerce dile getirilen, "dilin kendisinden başka hiçbir şeyi aktaramayacağı" şeklindeki görüş, "tarihin erimesi ve doğal olarak tarihsel çalışmaların tehlikeye girmesi" olarak algılanmaktadır. Bunun sonucu olarak tarihçiliğin bir meslek olarak eski saygınlığını yitirmesi tehlikesi ortaya çıkmıştır. Postmodern söylemlerden kaynaklanan bu tür eleştiriler karşısında ise bir kısım tarihçiler abartılı bir yaklaşımla bu durumu geçici bir kriz sorunu olarak görürken, diğer bir kısım akademisyen tarihçi ise tümüyle kayıtsız bir tutum takındılar. Böyle bir durumda tarihçilik vadisinde hiçbir şey olmamış gibi tutum takınmanın, teslimiyetçi bir tutum takınmak kadar riskli olduğunu düşünen tarihçiler azınlıkta kalmaktadır. Verili ilişkilere, kendiliğindenliğe teslimiyetin bir diğer yönü de tarihyazıcılığında gerçeğin anlamsızlaşması, belirsizleşme, anlık ilişkilerle yetinme, unutmama, silme veya birikim oluşmamasıdır.

Aslında "postmodern" adı altında belirgin bir teorinin varlığı söz konusu değildir. Söz konusu olan, Avrupa-merkezli egemen teorilerin eski önemini yitirmesidir. Buna karşılık ortaya çıkan yeni teorik oluşumlar ise gerçek anlamda bir yoksayıcı kuşkuculuk sergileyerek akıl karıştırıcılık rolünü üstlenmiş gibidir. Postmodern dalga, büyük tasarımların sonunun geldiği ana fikrinden hareketle her türlü bilgiyi tekilleştirerek felsefe, tarih, bilim, sanat ve edebiyat alanlarında bir kargaşanın hüküm sürmesine yol açmıştır. Postmodern nihilizm ve kuşku hemen hemen bütün boyutlarıyla modern değerlere

inançsızlığı vurgulayarak aslında bütünsel bir dünya ve tarih algısının altını oymaktadır. Dayanaksız kalma, en belirgin biçimiyle de tarih için geçerlidir. Postmodern teori kapsamında isimleri dile getirilen ve başlıca referans kaynakları olarak anılan Nietzsche, Foucault, Derrida, Deleuze gibi düşünürlerde tarihe bakış ortak bir eğilim etrafında olmaktan çok, tekil bir anlayışla gerçekleşmektedir. Bu nedenle postmodernizmin tarihe genel ve tutarlı bir bakışının olmadığı yolunda bir izlenim yaygındır. Oysa postmodern dalga içinde bu tekil bakışlar yeni okumalar sonucunda gerçekten kopma ve olumsuzlama anlamında bir bütünsellik kazanmaktadır. Başka deyişle postmodernistlerce tarihin parçalı-tekil kavranışı bütünsel tarih anlayışını reddeden genel bir bakışa doğru evrilmeye başlamıştır. Bu yönde postmodern düşünürlerin tarih hakkındaki farklı yargıları belirli bir tutum oluşturmaktadır. Postmodern teori giderek, kendi kurucu düşünürlerinden farklı olarak, tarihe dair tekil algıları belirli bir sistematik içinde birbirlerini tamamlamayan, iten parçalar olarak “yığınsal”, “çoğulcu” bir biçimde bütünleştirmektedir. Bu nedenle postmodern tarih yazıcılığı olayları anlamada, uygulamada kullanışsızdır. Batı-dışı toplumlar için tarihyazılığında bu yeni yaklaşımın bilinç oluşturmada ve uygulamada etkisi ve değeri yoktur.

Gerçekte günümüzde dünya sorunlarından ve genel çözümünden bütünüyle kopulamaması nedeniyle dünya tarihi yazımı daha çok önem kazanmıştır. XX. yüzyılda zaman zaman gündeme gelen, bilimler arası bilgi alışverişi içinde geçmişi yeniden yorumlamak hem kaçınılmaz hem daha mümkün olmuştur. Önerimiz, belirli “tarih” verileri ve alışılmış yöntemlere sığınarak, nicelik biriktiricilik ya da arşivcilikle ön plana geçme çabasıyla veya salt tarih ekseninde kalma kaygısı içinde diğer bilimlere mesafeli yaklaşma korkusuyla hareket etmeye değil; hayata bütün olarak bakmak, ancak bu bütüncül bakışta tarihin temel olduğu bilincinin kazanılmasına yöneliktir. Bu kavrayış aynı zamanda mevcut koşulların aşılması ile birleştğinde ancak anlamlı olur. Tarih ile toplumsal değişme anlayışı bir bütünlük oluşturmaktadır, tarihten vazgeçmek tarihi ve toplumsal değişmeden vazgeçmek anlamına gelmektedir. Bütünsel tarihi ve toplumsal değişmeyi reddeden görüşlerin Batı’dan geldiği unutulmamalıdır. Buna karşılık sorunları olan Batı-dışı toplumların, sorunlarından kurtulmak istiyorlarsa tarihi ve toplumsal değişmeyi savunmaları kaçınılmazdır. Tarihin bütüncül kavranmasının böyle bir yönü ve gereği vardır. Dünya tarihinin birliği ve farklılığı, verili dünya egemenlik dengesinin değişmesi bizim bir takıntımız değil, dünya tarihi gelişmesinin ve insanın birliğini savunmanın bir yoludur. Günümüzde bütünsel tarih ve toplum kuramlarının reddi, tarihin hikayeci anlatımı, parçacı, tekil tarih anlayışları sadece tarihi gelişmeyi değil tarihin değiştirecek toplumsal

güçleri ve geçmişin birikimini de reddetmektedirler. Postmodern yaklaşımla modernizmin tek çizgisel (lineer) tarih yaklaşımına ağır eleştiriler getirildi. Bu eleştirilerin bir sonucunu bugün çeşitli tarih yazımı çalışmalarında -sözlü tarih, kimlik eksenli tarih, popüler tarih vb.- görüyoruz. Tarih artık genel kuramlardan sıyrılarak kapsayıcı bir toplum ve tarih olmaktan uzaklaştırılıp tekile indirgenmiş, çabuk türeyen ve tüketilen bir hale dönüştürülmüştür.

Yeni bir tarihyazımı modern tarihi sorgulayan üç farklı yaklaşımla karşımıza çıkar: Radikal eleştirel yaklaşım, tarihin sonu yaklaşımı, eklektik-esnek yaklaşım.³ Bunlar temelde modernizme aynı eleştirileri getirmekle beraber bazı noktalarda eleştirel tavrın sertliği ile ilgili ayrımları olan yaklaşımlardır. Modernizmin Batı-merkezli bir dille oluşturduğu Batı merkezli tarihin reddi, bu tarihin ancak güçlü olana hizmet ettiği, Batı'nın üretmek ideali ve tek bir akıl olmadığından tek bir akılcı yöntem olamayacağı savları postmodern tarihin üzerinde temellendiği görüşlerdir. Bu görüşler bugün hem tarihin hem de diğer sosyal bilimlerin üzerinde etkisini göstermekte ve çizgisel tarih anlayışının reddi bu bilimlere bir kargaşaya sürüklemektedir. Radikal eleştirel yaklaşıma göre, bugün neden-sonuç ilişkisi içinde kronolojik bir çizgiyle ele alınan tarihyazımı bir iktidar bilimidir ve yalnızca güçlü olana hizmet eder. Bu yüzden her türlü zorunluluk ve yasa fikri reddedilmeli; onun yerine rastlantı ve düzensizlik getirilmelidir. Toplum bilimleri de aynı şekilde iktidarın çıkarlarına hizmet eder. Bu yüzden tek anlamlı bir dille oluşturulmuş bu bilimler amaçladıkları gibi kendi eğilimleriyle toplumların ilerlemesini sağlayamayacaktır. Ayrıca bilimi ilerlemenin tek şartı saymak da modernizmin söylemlerinden biri olan özgürlüğün sınırlandırılmasıdır. Bu sebeple radikal eleştirel yaklaşıma göre tarih ters yüz edilmeli, aklın ve tarihin evrensel birliği anlayışı zihinlerden kaldırılmalıdır. Bu yaklaşım tarihi ters yüz ederken onu yakları üzerine oturtma çabası yoktur. Sonuçta tarihin ters yüz edilmesinden çok tarihin değersizleşmesi söz konusudur, farklı tarih anlayışlarının gerçekte birbirine üstünlüğü ve geçerliliği söz konusu değildir. Bu nedenle artık tarih yerine "söylem" den söz edilmekte, söylem analizleri tarih ve toplum araştırmaları yönteminin/bakış açısının önüne geçirilmektedir. Tarih gerçekten bağımsız bir tür hayali retoriğe veya niyet "okuma"ya dönüşmektedir. Kurulan anlam, yaşanmış olay ve gerçeklikten görece bağımsız iktidarlar tarafından kurgulanmaktadır. Tarih sadece askeri-siyasi otoriteyi meşrulaştırmaksa, bunun için bunca zahmete girmeye gerek yoktur. Başka

³ Postmodern tarihyazımı yaklaşımları için şu kaynaklardan yararlandık: George G. Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; K. Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

araçlar ve biçimlerle bunu sağlamak mümkündür. Bu nedenle tarih “söylemi” ile masallar, hikayeler vb. arasında “kurgu” olarak bir fark görülmecektir. Tarih ve iktidar arasında ilişki sözü edilen yaklaşımın ötesinde çok daha kapsamlı ve çeşitli çıkar ve çözümler içinde gerçekleşmektedir.

Radikal eleştirel yaklaşımın bir temsilcisi olan Foucault’ya göre söylem aracılığı ile çalışan güç, halkın suç, delilik, cinsellik gibi olgulara yönelik tutumlarını şekillendirir. Güçlüler böylece söylemleri yoluyla toplumu şekillendirmeye girişir. Tarih de bu söylemler üzerinden yazılmıştır. Başka deyişle tarih güçlüye hizmet eder. O halde tek bir tarih anlayışından hareketle gerçeği elde etmek mümkün olmayacaktır. Böylece bu da bizi tekerrür etmeyen bir tarihe götürecektir. Tarihe ve tarih üzerine inşa edilmiş ve aklı tek merkez alan ampirik sosyal bilimlere dair her türlü kalıp söylem ve evrensel iddia reddedilmelidir. Hiçbir tarihi ve toplumsal olgu tekrar edilemez, deneyimlenemez. Tarih, doğa bilimlerinde olduğu gibi uzaktan gözlemleyerek de ele alınamaz. Aydınlanma ve modernitenin nesneye, topluma tavrı diktatörün insana tavrından farksızdır ve kabul edilemez. Radikal yaklaşımcular tarihin çizgisel olması savıyla da mücadele ederler. Tarih kronolojik olarak oluşmuş sebep-sonuç ilişkisi değildir. Bu tür bir tarih anlayışı insanı hegemonyası altına almaktadır. Zaman gerçekte çok katmanlıdır ve olaylar tek bir çizgide yorumlanmamalıdır. Bu yüzden her türlü tarihi metin yapısöküme uğratılmalı, çok yönlü olarak yeniden yorumlanmalıdır. Yeni bir tarihyazımı mümkündür. Egemen söylemlerin tekdüzeleştirici ve tekçi etkisi böylece bertaraf edilebilir. Bu yaklaşım egemen görüşe karşıtlık oluştururken veya onların deyişle tarihi twers yüzü ederken bir yere de oturtmadan boşlukta bırakacaktır. Tarihte çekişme ve çatışmaların nedenleri, sorun ve çözüm çabaları da sonu gelmez bir didişme olacaktır. Toplumsal güçler birbirine karşı çatışmakta ama bir merkez ve eksen bulunmamaktadır..

Tarihin meta/mega anlatılarına karşı olan bir diğer post söylem “tarihin sonu” söylemidir. Tarihin sonu yaklaşımını benimseyenlere göre Aydınlanma felsefesi ile ortaya konan düzen ve ilerleme fikrinin sonu gelmiştir. Marx’ın fikirleri de Sovyet sosyalizminin çöküşüyle önemini yitirmiştir. Gelecek/müstakbel çağ için her türlü önerme artık yersizdir. Kapitalist sistem tarihte rüştünü ispatlamış ve sabitlenmiştir. Böylece tarihin sonu artık gelmiştir. Ancak burada bir çelişki söz konusudur. Meta anlatılara karşı çıkan tarihin sonu savunucuları kapitalizmi bir metaya dönüştürerek aslında meta-Batılı bir dili hakim kılmaya devam etmektedir. Radikal tarih eleştirileri ile tarihin sonu görüşleri birbiriyle ilişkilidir ve birbirini bütünlerler. Gerçekte karşı çıkılan tarihte yeni bir gelişme ve ilerlemenin mümkün olmadığıdır.

Esnek-eklektik postmodernistler ise modernist tarihin yeniden inşasına

odaklanır. Onlar tarihin sonu geldiği fikrinden ayrılarak tarihin devamından ancak yeni bir tarih olarak devamlılığın bahsederler. Bu yeni tarih makrodan mikroya inen, gündelik hayatın tarihi üzerine eğilen ve bunu popülist bir anlayışla yapan bir tarih olarak karşımıza çıkar. Güçlünün değil, ezilenin tarihini ele almaya eğilim gösterirler. Edebiyat-tarih ilişkisini güçlendirerek tarihi kurgusal bir çizgiye taşırlar. "History" "story" e indirgenir. Tarihyazımı, tekil ile bağıni koparmayan bir çizgiye yerleştirilir. Eklektikler popülist bir anlayışla hikaye-tarih anlayışına yönelirler. Tarihyazımında fantastik, dini, mitolojik öğeler ön plana çıkmaya başlar. Tarih edebi bir söylemle ele alınır. Edebiyat da tarihin bu fantazyalarından beslenerek tarihi tüketilecek bir nesneye dönüştürür. Yunan mitolojik kahramanlarını, Osmanlı padişahının yatak odasını ele alan diziler çokça çekilir, çokça izlenir. Mevlana'yı tüketilen bir metaya dönüştüren kitaplar çokça satır olur. Makronun yerini mikro, modernizmin ideali olan üretimin yerini tüketim alır. Sonuçta tarihe yeni yaklaşımlar postmodern sonrası, verili düzenden kopmayan ama yeni bir tarih anlayışını gündeme getirmektedir. Tarih, çelişki ve çatışmalara dayalı sorunların çözümü ile ilişkili bir birikim ve ilerleme yerine, her türlü görüşün, olayın bir yığın halinde üstüste depolandığı bir çöplüğe dönüşmektedir.

Moderniteye yönelik eleştiriler getiren postmodernistler bu eleştirilerin ardından bir çözüm getirememiş olmaları nedeniyle haliyle eleştirilmektedirler. Postmodernistler yaklaşımlarıyla sadece kaosa, çözümsüzlüğe, karışıklığa dikkat çekerler. Ayrıca tarihin bir bütün olarak reddedilmesi savında bugünü oluşturan, modernizmi doğurtan, postmodern söylemlere zemin hazırlayanın geçmişin birikimi olduğunu göz ardı etmektedirler. Ancak nasıl olur da liberal kapitalist ekonominin ortaya çıkışında Amerika'nın keşfinin, İstanbul'un fethinin rolünü göz ardı edebiliriz? Ayrıca Amerika'nın keşfi Doğu açısından Batı ile ilişkilerin denetiminde zaafa neden olmuştur, ancak yeni bir kıtanın keşfi dünyanın birliği ve imkanlar açısından olumlu bir gelişmedir. Çizgisel bir zaman anlayışını eleştiren ve neden sonuç ilişkisinin kurulamayacağını söyleyen postmodernistler tarihi ve bu çizgisel tarihin ampirik incelenmesi ile ortaya çıkmış olan sosyal bilimlerin olanaklılığını da reddeder. Bu noktada postmodernistler Batı'nın hakim dilini eleştirmekte haklı olmakla birlikte, tarihin bu çizgisel ilerlemesini göz ardı etmeleri bakımından yanılığa düşerler. Bu yanılığın basit bir yanılığın değildir. Modern tarih anlayışı artık son çizgiye geldiği ve yeni bir aşama ve sıçrama öngörmediği için önce bütünsel tarih anlayışına karşı çıkılırken toplum güçlerine karşı güvensizlik nedeniyle marjinal veya marjinal dışı güçler tarihin odağına konulmaktadır. Sonuçta tarihin sonundan söz edilmesi, çelişki ve çatışmalardan yeni

bir sıçrama beklememelerinden kaynaklanmaktadır.

Postmodernist anlayışta büyük harfli Tarih yoktur. Bir olay sadece kendi dizisi içinde anlamlıdır. O yüzden “.....’nın tarihi” şeklinde formüle edilir. Paranın tarihinden pantolonun ve klozetin tarihine kadar çeşitli kitapların ortaya çıkması bu eğilimin doğal bir sonucudur. Bu anlatım içinde konu ve diziler hiyerarşik olarak birbirlerine hükmedecek durumda değildir. Tarih-yazımı öngöründe bulunamayacağı için topluma dair bir şeyi açıklamaz. Tarih sanki tuhaf ve eğlenceli olaylar birikimidir. Tarihsel olayı anlaşılır kılacak ilkeler ortaya koyulmaz. Tarihçinin yorumu, onun anlatıya yüklediği anlamdan başka bir şey değildir. Örneğin Fransız Devriminin açıklaması özetinden veya o sırada gerçekleşen tekil bir olayın hikayesinden başka bir şey değildir. Nedenler derken, devrimin meydana gelmesine yol açan öncülleri kastederiz. Geçmişe ilgimiz ve günümüzü görme biçimimiz tarihi birikimin bir yansımasıdır; bu yönüyle anlam ve önemini kazanır. Fransız Devrimi yeni bir başlangıçtır ama aynı zamanda geçmiş birikimin bir devamı olduğu için, tasfiye ettiği geleneksel Batı kimliğinin bir parçasıdır. Bugünün sorunlarından tarihe bakmak ve bugünün üstünlük ve egemenliğini bütün tarihe yaymak yerine tarihin başlangıcından bugüne gelmek sorunlarımızı ve çözümlerini anlamak ve hangi güçlere dayanacağımızı belirleyebilmek için önemlidir. Tarihi değişme ve gelişme ve sorunlar tarihin aktörlerinden bağımsız olarak var olmaz. Aksi takdirde insanın kendi kaderi üzerinde etkili olduğu tarih ve toplumsal değişme yerine, doğa-üstü, koşullar üstü güçlerden, kaderden ve saltık bir belirleyiciden söz etmek gerekirdi. Bu durumda tarihi değerlendirmeden, tarih disiplininin de söz etmek mümkün olmazdı. Günümüzde “gizli dış güçlere” dayalı tarihsel ve toplumsal tarih anlayışı da kaderci yaklaşımın yansımasından başka bir şey değildir. Geçmiş ve gelecek bulanıklaştıkça bugün de açıklanamaz ve değiştirilmez hale gelmektedir. Bu anlayış da postmodern tarih anlayışının doğal bir sonucudur.

Son yıllarda oldukça popülerleşen bir başka postmodern tarihyazımı biçimi devletin resmi tarih ideolojisinin dışında kalan çeşitli grupların, alt kültürlerin ve sıradan bireylerin tarihin konusu edilerek incelenmesidir. Daha evvel gözlemlenmemiş ya da göz ardı edilmiş birtakım faktörlerin mikroskobik bakışla ortaya serilebileceği yaklaşımıyla yola çıkan bu tarihsel pratikte, araştırma ölçeği o kadar daralır ki gündelik düzeyde yaşananlar genellemeler arasına kurban gitmez ve küçük ölçekte alınan ufak tefek verilerden genel sonuçlara varma savındadırlar. Tabak, çanak ve kaşık kullanımından tarihi sonuçlar çıkarma çabası da bu yönde girişimlerin bir parçasıdır. Bu tür görüş ve çalışma eğilimlerin bir diğer sonucu da disiplinler arası çalışmaların da bu yönde geliştirilmek istenmesidir. Postmodern akım ve değişen dünya

algısıyla birlikte disiplinler içerisinde istikrarsızlaşma ve merkezsizleşme hareketleri meydana gelmiştir. İstikrarsızlaşma ile ima edilen tüm disiplinlerdeki geleneksel tarih ve toplumsal yapı fikrinin çökmesidir. Artık tarihi-toplumsal yapıları incelemek yerine tek bir bireye odaklanan toplumsal ilişkiler incelenmeye başlanmıştır ve yapılar yerlerini akış ve dönüşüme bırakmıştır. Merkezsizleşme kavramı ise salt coğrafya ile ilgili değil, asıl olarak yazma tutumuyla ilgilidir. Artık tek bir açıdan değil, araştırılan konulara çoklu görüş açısından bakılmaya başlanmıştır. Tarihyazımı pratiği postmodernizmle çeşitlenmiş ve renklenmiştir, ancak sorunların anlaşılması ve çözümü üzerinde etkili olma amacından vazgeçilmiştir.

Bugün hakim olan tarihyazımı örneklerinde dünyaya, tarihe ve toplum sorunlarına ilişkin sistematik ve bütüncü bir bakışa sahip olmamanın övgüsü yapılmaktadır. Gerçekte böyle bir öneri, tarihin ve toplumun yadsınmasıdır. Geçmişin şimdiyle olan organik bağına gören insan, şimdiyi anlamak istiyorsa geçmişe doğru yol alacaktır. Sorunların ve çözümlerin peşinden gitmek istendiğinde tarihle ilgilenmeye başlamışsınız demektir. Aktörün insan veya toplum olduğu yerde onun oluşturduğu şeyleri anlamaya çalışmak için yine ona dönmemiz gerekir. İnsandan bağımsız bir toplum, ekonomi, devlet, siyaset, uygarlık vb. düşünülmemeyeceği için onun bütünlüğünü, geçmişini ve geleceğini hesaba katmadan yapılan incelemeler de eksik kalacaktır. Katı, deterministik yaklaşımlarla tarihe bakmak onun işaret ettiği yeri görmezlikten gelmeye benzer. Postmodern yaklaşımlar ise bize tarihi ve toplumsal değişimin bilinemeyeceğini veya açıklamaya çalışmanın gereksizliğini öğretmektedir. Pozitivist “toplumsal inşacı” yaklaşım geleneksel düzenden vazgeçildiğinde ne yönde değişikliklerin olması gerektiğinin bilincini veremeye çalışmaktadır. Postmodern tarih yazımı ise, Batı dünya egemenliğini dünyanın en ücra köşlerine yaygınlaştırdıca artık sonsuz ilerleme ve evrenselci toplum ve tarih modellerinden vazgeçmeyi belirtir. Modern tarihyazımının Batı-merkezli, evrenselci, ilerlemeci yaklaşımını reddeden çağdaş tarihyazıcılığı farklı bir anlatı yapısına sahiptir. Postmodernler, tarihsel metnin sürekli başka metinlere gönderme yaptığını, böyle bir anlatıda nesnellikten, kesinlikten söz edilemeyeceğini vurgulamaktadırlar.⁴ Tarihyazımını adeta bir roman kurgusuna çeviren bu görüşlere katılmamız güçtür. Tarih, bizim de içinde olduğumuz bir yolculuktur. Tarihi olmuş bitmiş bir olay olarak gören, arşive dayalı uzmanca çalışmayı öngören pozitivist tarihyazımı gibi, tarihi iktidarın bir “anlatısı” olarak gören postmodern tarihyazımı da tarihi belgelerin

⁴ Serpil Oppermann, *Postmodern Tarih Kuramı, Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*, Ankara, Phoenix, 2006.

ve olayların bir toplamına (olmuş bitmiş bir hikayeye) indirgemektedir. Bu yaklaşım tarihi uzmanca bir yaklaşıma ve uzmanca çalışmaya indirgemektedir. Tarihin üretilmesi sıradan insanların da katıldığı toplumsal bir süreç ve etkinliktir. Tarihi ve toplumu dışlayan bu yaklaşımlardan, sorunları olan ve bu sorunları aşmak isteyen toplumların yararlanması mümkün değildir. Tarih bize değişmeyen tek şeyin değişim olduğunu gösterir. Elbette bundan amaç, her şeyin rölatif olduğunu kabullenmek değildir. Tarih, incelediğimiz olayların zamanla nasıl değiştiğini ve ne yönde bilinçli bir etkinlikte bulunmamız gerektiğini bize gösterir.

Modern tarihyazımının krizi bir vakiadır. Bu kriz, yeni tarih anlayışının bütünsellikten, tarihsel-toplumsal değişme anlayışından, genel tarih ve toplum kuramlarından vazgeçilmesinin bir sonucudur. Burada sorulacak ilk soru, tarihi işe yaramaz hale getirmenin, mevcut düzeni mutlaklaştırmanın kime ne yararı vardır? Tarihten ve bütünsel düzeyde toplumsal değişmeden niçin vazgeçilmektedir? Bu sorular üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak duruyoruz. Sosyoloji ve tarih anlayışımızı ortak bir düzlemde bütüleştirme çalışıyoruz. Bu açıdan tekrara düşmekten da kaçınmamak gerekir. Tarih bir tür bilinçtir. Toplum üzerinde bir bilinçlenme olan sosyoloji ile tarih arasında temelde bir farklılık yoktur. Neyi incelemek istiyorsak, neyin farkına varmak ve değiştirmek istiyorsak onu süreçten koparmadan bir bütün olarak incelemek ancak belli bir yöntemle ve kuramla mümkün olur. Tarihi yaratan şey bütün toplumsal varlığı sarmış olan ve onun değişimini sağlayan zamandır. Zamanın ve mekanın akmadığı, çelişki ve çatışmaların, değişimin olmadığı yerde tarih anlamsızlaşır, toplum ve uygarlık çürür. Sorunlar ve çözümleri hakkında merak duyduğumuz, etkili olmaya çalıştığımız andan itibaren sosyolojiye ve tarihe adım atmış oluruz. Geçmişten günümüze gelen tarihi ve toplumsal gelişmeyi bir nesnenin tanımı veya nesne-nesne ilişkisi gibi açıklayamayız. Tarihi ve toplumsal değişme tek-merkezli ve düz bir çizgi izlemez, ancak elbette belli bir gelişme, birikim ve zenginlik vardır. Bunu inkar etmek yerine bu gelişmenin, değişimin temelini anlayarak, günümüzde de sorunların çözümünde bu yönde yararlanmak gerekir. Dünya tarihi birliğini ve gelişmesini Doğu-Batı çatışması belirlemektedir. Doğu-Batı çatışması herhangi bir çatışma değildir, uygarlıkların kimliklerini, çıkarlarını belirleyen temel çatışmadır. Dünya tarihi gelişmesini ve yönünü belirleyen Doğu-Batı farklılığı ve çatışması insanlık tarihi birikiminin bütünlüğünü oluşturmaktadır. Dünya tarihi değişme ve gelişmesi günümüzde belli imkanlar yanında sorunlar da önümüze koymuştur. Gelişme ve değişimin bu iki yönü, imkan ve sorunlar tüm insanlığa ve sosyolojiye de belli sorumluluklar yüklemektedir. Bugünkü Doğu-Batı farklılığı ve dengesizliği içinde sorun/sorumlulu-

ğumuz, sadece Batı lehine, Doğu aleyhine olan mevcut dengeyi değiştirmek değil, aynı zamanda Doğu-Batı çatışmasını aşmaktır. Bu bugünden hemen yarına gerçekleştirilebilecek bir amaç değildir. İnsanlığın birliği ve geleceği ile ilgili gerçek bir tarihten ancak o zaman söz edebileceğiz. Öyle bir dünyada yaşamak kadar ona giden “yolda olmak” da hem bir birikim ve hazırlık, hem de büyük bir serüven, zenginlik ve mutluluktur.